

KRONİK

“Küresel Kapitalizmin Krizi” Tanımlamasını Hak Eden Krizin Henüz Sonlanmamış İzleği

Dr. Yiğit Karahanoğulları, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Araştırma Görevlisi

Yaklaşık 150 yıllık geçmişinde görüldüğü üzere, kapitalist üretim biçimi için daralmalar ve genişlemeler olağandır, mutattır. Ancak kapitalizmin bu sefer yaşamakta olduğu daralma, biraz olağandı. Ortada tartışma gerektirmeyecek kadar açık bir “fiyasko” söz konusu. Henüz sonunun ne olacağı belli olmayan bir “hayal kırıklığı”... Ya da “kriz”... Yaşanan şeylerin, ortodoks iktisadın basit bir daralmaya ithafen kullandığı yavan bir “kriz” kavramına sıkıştırılmayacak kadar ciddi olduğu da bir gerçek.

Öncelikle “değil”lerle başlamak daha doğru. Yaşadığımız basit bir daralma değil; bir finansal kriz değil; sadece emlak piyasasındaki bir çöküş değil; sorunlar tek bir sektörle sınırlı değil; söz konusu olan yalnızca ABD ekonomisinin “depresyonu” değil; ve bu “kırılma” henüz bir dip noktaya varmış da değil. Bu anlamda krizin izleğini (kronik) çıkarmak henüz pek güç. Ama bir ucundan tutup başlamak anlamlı olacaktır.

Bir sistem düşünelim: İçinde koskoca bir inşaat sektörü ve bu sektörün ürettiği ya da evvelece üretmiş olduğu konutlar olsun. Ve bu konutların sahibi olmak isteyen insanlar... Bu yapı içerisinde “aktörler” arasında alım-satım süreci başlasın ve sonunda öyle bir şey olsun ki, ev sahibi olmak isteyen insanlar ödedikleri onca paraya rağmen evsiz kalsın; kredi veren kuruluşlar ödenen onca paraya ve varlıklarına rağmen iflas edebilsin; borsalar çöksün; para, sırada kadem bassın; tüm sektörlerde talep daralsın; üretici sektörlerde şirketler iflas etsin; insanlar, binbir sıkıntıyla çalıştıkları işlerinden bile olsunlar. Ve şaşılacak şey o ki, bütün bunlar, kapitalizmin en büyük merkez ülkesinde gerçekleşmiş olsun. İşte ABD ekonomisinde vuku bulan “gelişmeler” özetle böyle bir fiyaskodan başka bir şey değildir. “Rasyonel kapitalizm”in çapına dair bir yanıtıdır.

İnsanların ev sahibi olmalarını sağlamanın en akılcı yolu bu mudur? Neo-klasik iktisada göre bu sorunun yanıtı apaçık: Evet, en akılcı yolu budur. Çünkü serbest piyasa ekonomisi böyle işler. Müdahale edilmemiş arz ve müdahale edilmemiş talep kesişir; her şeyin ama her şeyin bir fiyatı vardır, yani arzu edildiği takdirde her şey alınıp satılabilir ve özel mülkiyet (üretim araçlarının özel mülkiyeti) en kutsal değerdir.

Peki krizi ve krizin ardından yaşanan onca şeyi nasıl açıklayacağız. Nasıl oldu da arz ve talep mekanizması, kapitalistlerin arzu etmedikleri bir sonuç yaratabildi ve nasıl oldu da serbest piyasa mekanizması yine kapitalistlerin isteği ve müdahalesi ile terk edilebildi? Nasıl oldu da bazı metallerin fiyatları, yükleri kamunun omuzlarına bindirilerek yerlerden kaldırılabilir; çok büyük miktarlarda sermaye nasıl oldu da kamu mülkiyetine geçirilebildi? Müflis olarak yani kutsallıkları özel sermayece işgal edilmiş olarak kamuya devredilmiş oldukları için, bütün bunlar kapitalizmin kurallarıyla çelişmiyor denilebilir mi? İnsanları serbest piyasa ekonomisi ninnileriyle uyutan burjuva iktisatçıları bu yaşananlar karşısında masum kalabilirler mi? Bu son soru mutlaka başka bir yazıyı gerektirmektedir. Fakat diğer sorulara cevaben, yaşananları, burjuva iktisadının aklına ve açıklamasına bırakmadan, krizin izleği üzerinden biz bir açıklamaya çalışalım.

Krizin ortaya çıkış biçimi ile krizi ortaya çıkaran mekanizmaları, doğru bir şekilde tahlil etmek bilimsel bir zorunluluktur. Bir kızamık hastası için “vücudunda kırmızı noktalar çıktı ve hastalığa yakalandı” teşhisi ne kadar bilimsel ise, iktisatçıları olarak bizim için de “dev finans kuruluşları battı ve dünya krize girdi” şeklinde bir tespit o kadar bilimsel olacaktır. Krizin ortaya çıkış hali, krizi tescilleyen gerçekleştirmelerdir. Kısa bir izlek yazısı için bile esas araştırma konusu, bu görüngülerin altında yatan yapısal dinamikler olmalıdır.

Kapitalizmin işleyişinde iki temel yapısal eğilim gündemdedir: Eksik tüketim ve aşırı üretim. Bu iki eğilimin somuttaki karşılıkları; reel ücretlerin baskılanması, finansal sermayenin genişlemesi, üretim alanında sermayeler arası küresel rekabetin artmasıyla birlikte merkez ülkelerde kâr oranlarının azalması olgularıdır. Bütün bunların birbiriyle son derece ilişkisel olduğu açık bir gerçektir. Şimdi sırasıyla bu iki eğilimin ve somuttaki karşılıklarının incelenmesine başlayalım.

Krizi doğuran bu eğilimleri 1970’lerin sonu ile başlatmak yani krizi neo-liberal dönemin yapısal tespitleriyle ele almak gerekmektedir. Her iki dinamik itibarıyla krizin kroniği 1970’lerin sonuna uzanmalıdır. Detaya girmeksizin kabaca şu tespitleri yapabiliriz.

Eksik tüketim baskısı, kapitalizmin doğası gereği her daim var olan ancak 1970’lerin sonundan itibaren, yani kapitalizmin neo-liberal dönemiyle birlikte, derinleşen bir eğilimdir. Bu eğilimin işaret ettiği şey en soyut haliyle şu şekilde tanımlanabilir: Sistemde üretilen metallerin talep karşılığını tam olarak bulması, yani sermayenin kendini tamamlayıp gerçekleştirmesi istisnai bir durumdur. Zira işçiler hiçbir zaman üretilenlerin tamamını tüketemezler. Kâr kategorisi nedeniyle işçilerin aldığı ücretler toplam katma değerinde sadece bir kısmını, üstelik cüzi bir kısmını oluşturmaktadır. Örneğin bir işçi fabrikada ayda 1000

ayakkabı üretebilecek ancak ay sonunda kendisine ödenen maaşla bunların sadece 4-5 tanesini satın alabilecektir. Gerek Karl Marx, gerekse John Maynard Keynes bu olgusal tespiti, kapitalizmin gerçek kriz dinamiğine işaret etmediğini ısrarla vurgulamışlardır. Zira üretilen metalara yönelen toplam talep sadece işçilerin tüketim talebinden oluşmamaktadır. Sermayenin kendisi de üretilen metaların bir kısmını sermaye malı olarak talep etmektedir, yani yatırımda bulunmakta veya aramalı tüketmektedir. Toplam talep içerisinde hem niteliksel hem de niceliksel olarak sermayenin yarattığı talebin belirleyiciliği önemlidir. Çalışanların eksik tüketim eğilimi yapısal olarak belirleyici dinamik olmamakla birlikte etkileri dönemsel olarak belirleyici hale gelebilmektedir; örneğin kârlılıktaki azalma nedeniyle, sermayenin yatırım talebinin de düştüğü durumlarda olduğu gibi. Bizce kapitalizmin tarihinde, 1970'lerin sonundan itibaren yaşananlar bu tespit için iyi bir örnek sunmaktadır.

Tipik bir tespit olarak, 1970'lerin sonundan itibaren tüm dünyada reel ücretlerin türlü mekanizmalarla baskılandırılmaya başlandığı görülmektedir. Bizim gibi bazı üçüncü dünya ülkelerinde askeri darbeler yardımıyla ya da doğrudan demokratik yollarla, halkın geniş desteğini alarak iktidarı ele geçiren sağ hükümetlerle ya da IMF gibi kurumların dayatmalarıyla tüm dünyada neo-liberal programlar en temelde reel ücretleri düşürme hedefiyle uygulanmaya sokulmuştur.

Hem enflasyon, hem de verimlilik artışı, emekçilere karşı kullanılan birer silah olmuş ve nominal ücret artışları bu ikisinin toplamının altında tutularak reel ücretler baskılanmıştır. Bu politika 1945 sonrası kapitalizmin Keynesyen politikalarla düzenlenmiş "refah" döneminin kapanması, savaş sonrası dönemde toplumsal olarak uzlaşılan maddi temellerin yıkılması ve kapitalizmde yeni bir dönemin başlaması anlamına gelmektedir. Bu yeni neo-liberal çağ, yeni bir hegemonya ile tesis edilmiştir. Kitlelere, onların desteğini sağlayacak gerçek ya da sahte maddi kazanımlar sunabilen, gerektiğinde de zor kullanabilen bir neo-liberal hegemonya. Yeni-sağ, anayasal iktisat, üçüncü yol bu hegemonyanın kuramlarıdır. Yarı zamanlı çalıştırma, iş güvencesiz çalıştırma, kaçak göçmen işçi kullanımı, kadın ve çocuk emeğini ucuza kullanma gibi "araçlar", neo-liberal dönemin ve bu kuramların en büyük buluşlarıdır. Böylece dolaylı olarak, görünmeyen işsiz rezervleri oluşturulmuş, ücretlerin artmaması için maddi zemin de sağlanmıştır.

Ücret baskılamasının, iktisadi açıdan doğrudan sonucu, tüketim talebinin daralmasıdır. Bu durum tüm kapitalist dünya için geçerlidir. Merkez ve çevre arasında, ya da farklı bölgeler arasında farklı düzeylerde gerçekleşmiş olsa bile neo-liberalizmin en belirgin özelliği tüketim talebini daraltması eğilimidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşananlar da aynı gerçeklerdir. Bu noktayı ve talebin nasıl canlandırıldığını ilerleyen paragraflarda ele almaya çalışacağız.

Krizi hazırlayan bir diğer eğilimin aşırı üretim eğilimi olduğundan bahsetmiştik. Aşırı üretim genellikle eksik tüketimle karıştırılmakta, birbirinin simetriği imiş gibi düşünülmektedir. Ortaya çıkış halleri itibariyle görünüşleri gerçekten de birbirinin aynısıdır; ancak fark, her iki eğilimi hazırlayan mekanizmaların başkalığından kaynaklanır. Eksik tüketim eğiliminin mantığını yukarıda sunmaya çalıştık. Aşırı üretim krizinin mantığında ise sermayeler arası rekabet yatmaktadır. Yani teknolojik ilerleme ve üretimin aşırı genişlemesi. Tekil kapitalistler için kârlılığın koşulu olan teknolojik ilerleme, kapitalist sistemin bütünü için kâr oranlarının azalması sonucunu doğurmaktadır. Rekabet, sermayeyi değersizleştirmektedir. Sermayeler arasında rekabet, teknolojik ilerleme, aşırı üretim, tekil sermayelerin kurtuluş güdüsü olurken, sistemin bütünü için doğal bir kriz eğilimi yaratmaktadır. Eksik tüketim krizinde de, aşırı üretim krizinde de ortaya çıkan görünürdeki sonuç, satılamayan, fiyatı düşen, değersizleşen metallerdir. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız üzere fark, bu görünümün ardında yatan nedenlere dairdir.

Kapitalizmin neo-liberal döneminin en tipik özelliklerinden biri üretimin, ticaretin ve finansın yani sermaye çevrimlerinin giderek daha fazla küresel ölçekte örgütlenmesidir. Sermaye kendi hareket kabiliyetini en üst düzeye taşımıştır. Bunun anlamı, sermayenin ücret ve vergi maliyeti düşük alanlara hareket etme gücüdür. Bu ise biraz önce değindiğimiz eksik tüketim eğilimini pekiştiren etkenlerden biri olmuştur. Aşırı üretim krizi ile ilişkili olarak, sermayeler arası fiyat rekabetlerinin bir başka bileşeni ise teknolojik ilerlemedir. Fiyatların sürekli düşmesi, bunun en somut sonucudur.

Aşırı üretimi besleyen unsurlardan bir diğeri, merkez ülkelerin sanayi ve teknoloji üretimine, çevreden de rakip ülkelerin çıkmaya başlamış olmasıdır. 1980'lerde Japonya, 1990'larda Uzak Doğu Asya ülkeleri, 2000'lerde Çin, kapitalist merkezin üretimine büyük ölçüde alternatif yaratmıştır. Öyle ki bu rekabet ile ortaya çıkan değersizleşme süreci, pek çok sektörde merkez ülkelerin artık bazı metaları üretememesine neden olmuştur. Bu durum, aşırı üretim eğiliminin en açık sonuçlarından biridir. Merkez ülkelerdeki üretimin dinamiği olan ileri teknoloji meta üretimi sürekli ucuzlamaktadır. Neo-liberal dönemde fiyatı artan belli başlı metaların tarım ürünleri ve enerji kaynakları olması, özellikle sanayi sermayesinin aşırı üretiminin bir sonucudur. Bunun bir kısmının finans sermayesinin bu metalar üzerindeki spekülasyonu olduğunu vurgulamalıyız ki bu da şimdi ele alacağımız gibi finans sermayenin aşırı üretimiyle ilişkilidir.

Sermayenin aşırı üretimi olgusunu, sadece birinci anlamıyla yani sanayi üretimi anlamıyla düşünmemiz doğru değildir. Sermayenin kendini gerçekleştir-

bileceği tek alan sanayi alanı değildir. Ticaret ve finans alanları da sermaye için kâr olanakları yaratan ve hatta neo-liberal dönemde olduğu üzere bazı durumlarda kârın daha da yüksek olduğu alanlardır.

Öncelikle ticaretle başlayalım: Neo-liberal dönemin en tipik özelliklerinden biri meta dışında kalan alanları metalaştırmasıdır. Yani ticaretin konusu yapmaktır. Böylelikle kapitalist alan genişlemekte, yeni bakir alanlar sermaye üretiminin konusu haline gelmektedir. Örneğin daha önce aile ekonomisi kapsamında hanelerde üretilen pek çok şey artık piyasadan satın alınabilir hale gelmiştir, keza benzer şekilde kamusal alanın tasfiyesiyle birlikte piyasa mekanizması dışında kalarak kamusal olarak üretilen şeyler artık fiyatlandırılır ya da piyasadan alınır satılır hale getirilmiştir. Bu anlamda üretim alanı da genişlemiştir.

Kapitalizm bu dönemde parayı daha da fazla metalaştırarak, finans alanını da genişletmiştir. Hatta kolayca iddia edebiliriz ki bu genişleme, neo-liberal hegemonyanın inşa sürecinin temel yapıtaşlarından biri olmuştur. Kitlelere hayali servetler (krediler) dağıtarak, neo-liberalizmin ücret baskılama politikasının hayat standartlarında yarattığı tahribatın geçici süreyle üstünü kapatmayı sağlamıştır. Hatta zaman zaman kitleler faiz yolu ile zenginleşebilecekleri 'yanılgısına' düşmüş ve bu anlamda hegemonya projesinin doğrudan destekçisi olabilmişlerdir. Sınıf mücadelesinin zayıfladığı, emekçilerin nesnel kazanımlar elde edemediği koşullarda, emekçilerin zahmetsizce edinebildikleri kredi paraları, bu kesimin hegemonyaya karşı muhalif bir hareket geliştirmelerini pratik olarak güçleştirmiştir. Kitlelerin finansla kurdukları bağımlılık ilişkileri ya da kredilerin yarattığı kurgusal servet etkileri bu hegemonyanın maddi zemini olmuştur.

Finansal alandaki genişlemenin ardındaki nedenlere biraz ileride değineceğiz. Ama öncelikle şu noktayı vurgulayalım: Hem ticaret hem de finans sektörleri esasında Marksist anlamda üretken olmayan alanlardır. İlki kendisi bir değer üretmeyen sadece sanayi sektöründe üretilmiş olan değer gerçeğini sağlayan bir faaliyet dalıdır. Sadece, metaların mülkiyet değişimini sağlar, yeni bir meta üretmez.¹ Finans hizmetleri de yine bir meta olan paranın mülkiyet değişimine ilişkindir, yeni bir değer üretmez. Hem ticaret, hem de finans, sanayii alanında üretilmiş artı değerden pay alır. Bu iki üretken olmayan alanın genişlemesi kapitalizmde değer yaratmayan alanın büyümesi anlamına gelir. Bu nedenle sistemde, değersizleşme baskısı yaratırlar. Zira sanayii alanında

¹ Burada saf haliyle ticaret faaliyetinden bahsedilmektedir; günümüzde süper marketlerde verilen ulaştırma ve depolama hizmetleri, üretim alanına girer. Geriye kalan saf ticaret hizmeti, üretken değildir.

üretmiş değere el koymak isteyen özne sayısı artar. Bu değersizleşme eğilimi yazında, 'üretim ile finansın kopması', 'reel ile parasal olanın ilişkisini yitirmesi' ya da 'finansın şişmesi' olarak da tanımlanmaktadır.

Finansal genişlemenin ardındaki nedenler arasında eksik tüketimle de ilişkili olan mekanizmalar yer alır. Bir ölçüde, reel ücretlerin baskılanması ile birlikte oluşan büyük para rezervleri, -tek kaynak bu olmamakla birlikte- finansal genişlemenin bir kaynağı olmuştur. Sanayi alanında çevre ülkelerden gelen rekabet baskısına bir yanıt olarak sermaye, bu parayı finans alanına taşımayı daha kârlı görmüştür.

Ticaret ve finans alanlarındaki genişlemeler eksik tüketim eğilimini bir açıdan dizginleyebilecek niteliktedir. Bu faaliyet alanları metalara olan talebi doğrudan ya da dolaylı olarak genişletecek ya da kredi ilişkilerinde olduğu üzere talep sıkışmasını öteleme mekanizmalarıyla bir sonraki döneme erteleyecek ve cari dönemde talep genişlemesi yaratabilecektir. Kriz eğilimlerine karşı bir eğilim yaratma potansiyeli vardır.

Kriz eğilimlerinin karşı eğilimlerle birlikte varlığı ve bunların ilişkiselliği, olgusal düzeyin karmaşık yapısının temel özelliğidir. Zaten karşı eğilimler ve ilişkisellikler olmasa kapitalizmin sonuna dair öngöründe bulunmaya gerek kalmazdı. Sistem bir süre sonunda otomatik olarak nihayete ererdi. Sistemde eksik tüketim ya da aşırı üretimle birlikte, onları baskılayan ya da onları öteleyen mekanizmalar gündemde olabilir. Neo-liberal dönemin tipik bir özelliği olarak tüm dünyada kredi ve borç mekanizmasının genişlemesi de böyle bir etki yaratmıştır. Ancak bu karşı etkinin yapısal olarak bir çözüm üretmediği ve sorunları derinleştirerek ötelemekten başka işlevi olmadığı krizle birlikte ampirik olarak da kanıtlanmıştır. Baskın hale gelen eksik tüketim ve aşırı üretim eğilimleri, piyasa ekonomisinde belirli metaların, sermayenin değersizleşmesi, kârların ortadan kalkması, şirketlerin iflas etmesi, insanların işsiz kalması şeklinde kendini ortaya çıkarmıştır. Şimdi kapitalizmin krizini çözemeyen ve hatta kriz eğilimlerini pekiştiren finansal mekanizmalara dair biraz daha derinleşmeye çalışalım.

Finansal genişlemenin en önemli ayağı ve neo-liberalizmi, kapitalizmin diğer dönemlerinden farklı kılan şey, tüketici kredilerinde yaşanan büyük oranlı artıştır. Bu artış, bireylerin cari durumda ücret ve maaş gelirleriyle elde edemedikleri yaşam standartlarını, kredi kullanarak, yani borçlanarak elde etmelerini sağlamaktadır. Bu genişlemenin eksik tüketim eğilimini ötelediğini yukarıda belirtmiştik. Bunun geçici bir fantezi olduğunu; eksik tüketimin gerçek nedenlerini ortadan kaldırmayan ama onu pekiştirerek öteleyen bir fantezi olduğunu vurgulamamız gerekiyor.

Neo-liberal dönemde emekçilerinin kapitalistlerle yaptıkları iş akitlerinin onlara baskılanmış bir “satın alma gücü” sunduğunu gördük. Biz buna “satın alamama gücü” diyelim. Bu güçsüzlük hali, eksik tüketim baskısı yarattığı oranda kapitalist sistem için de bir sorun yaratıyor. Sermaye hem bunu aşmak hem de kendisi için bir başka kârlı alan açmak için emekçilerle yeni bir sözleşme yapıyor: Kredi sözleşmesi. Emekçilerin “satın alamama gücü”, emekçilerin kapitalistlerle yaptığı bu yeni sözleşme ile cari dönemde “satın alma gücü”ne dönüşüyor. Sözleşme tamamlanıp gerçeklerle karşılaşıldığında ise emekçilerin “satın alamama gücü” pekişerek katlanmış oluyor. Yani eksik tüketim baskısı, kredi ilişkisi ile yalnızca bir sonraki döneme ötelenmekle kalmıyor, “faiziyle birlikte” artıyor. Bütün bu şematik tablo kapitalizmin neo-liberal döneminde yaşanan gerçekleri özetliyor. Geçimlerini sağlamak için bile yeteri kadar tüketemeyecek noktaya getirilen emekçi sınıfların sorunları için kapitalizmin bulduğu çözüm, emekçileri borçlandırmak oluyor. Gerçekten de tüm dünyada neo-liberal politikaların en temel tanımlayıcısı, bu *borçlanma kültürü*, yani finansal genişleme olmuştur.

Sermaye üretim sektöründeki aşırı üretimden kaçarak, ticaret ve finans alanlarında faaliyetlerini arttırmış ve bu alanlarda da rekabet ve aşırı üretim eğilimi yaratmıştır. Bu noktayı ilerleyen paragraflarda somutlaştırmaya çalışacağız.

Burjuva iktisadi bu olguları, olumlu kavramlar kullanarak tanımlamayı tercih etmektedir: Yaşananlar, serbest piyasa ekonomisinin yeni ürünler keşfetmesi, yeni finansal enstrümanlar yaratması, finansal derinleşme, finansal kaldıraç etkisi gibi kavramlarla adlandırılmaktadır. Bu olumlu tanımlamaların ne kadar gerçekçi olduğuna dair kuşkularımıza kriz dönemlerinde yaşananlar önemli yanıtlar sunmaktadır.

ABD, neo-liberalizmin olgunlaşma sürecinin baş aktörlerinden biridir. Tabii ki kendi özgün koşullarıyla birlikte. Dünyanın hâlihazırdaki en büyük ekonomik devi, 1945’ten beri dünya kapitalist sistemindeki hegemonik pozisyonuyla da ilişkili olarak, dünyanın “tüketicisi” işlevini üstlenmektedir. Biz bu her anlamıyla “tüketici” sıfatını, yalnızca iktisadi anlamda ele alıyoruz. Çok büyük miktardaki cari açıklar ve kamu açıkları, ABD’nin diğer toplumlardan farklı olarak “dünyanın tüketicisi” olmasını sağlayan mekanizmalar. ABD ihraç ettiğinden daha fazla emtiayı dünyadan ithalat ile çekebilme, devlet topladığı vergilerden daha fazlasını harcamayabilmektedir. ABD, senyoraj gelirleriyle kendi dış açıklarını kapatabilme kudretine sahip dünyadaki tek ülke. Açıkların sürekliliğini sağlayan şeylerden biri, ABD dolarının dünyada hâlâ talep edilen bir para olması, çevre ülkelerin dolar talebini sürdürmesi –özellikle Çin’in dolar rezervini arttırması- ve ABD’nin askeri gücü yatmakta. Yani dünya kapitalist sisteminde kurduğu hegemonya yatmaktadır. Biz burada detaylara girmeksizin

incelememizi iktisadi düzeyde sürdüreceğiz. Sadece kendi ekonomisinde üretilenleri değil, dünya ekonomisinde üretilenleri de tüketmek ABD'li vatandaşların ve ABD devletinin üstlendiği bir görevdir. İlginç olan ise şimdiye kadar ABD'lilerin bu tüketim karşılığında pek bir şey vermelerine gerek olmamış olmasıdır. Benzer bir mantığı ABD'li kapitalistler, ipotek kredisi ve borçların tahvilleştirilmesi gibi buluşlarıyla, finans sektörüne de taşımışlardır. İlerleyen paragraflarda bu konuyu ele alacağız.

Şimdi işin başlangıcına dönelim: Neo-liberal dönemde, tüm dünyada olduğu gibi ABD'de de ücretli kesimin ürettiği katma değerden aldığı pay 1980 öncesine göre gerilediği için eksik tüketim krizi riski gündeme gelmiştir. Kapitalist sistemin buna ürettiği çözüm yukarıda değinildiği üzere kredi ilişkisidir. Pek tabii ki bu kredi ilişkisi, planlı bir ekonomi mantığıyla geliştirilen bir düzenleme formunda gündeme gelmemiştir. Bu alandaki faaliyetler kapitalistler için büyük kâr olanakları yarattığı için kredi ilişkisi gündemdedir. Zaten pek çok üretim alanında çevre ülkelerin rekabetiyle baş etmesi olanaksız hale gelen sermaye kendini finansal alana kanalize etmiştir. Bu arz karşısında, piyasa mekanizmalarının hayat bulabilmesi için, bir talebin olması gerekir. Bu talebi, yukarıda gördüğümüz üzere ABD'nin dünya sisteminde üstlendiği roller fazlasıyla yaratmaktadır.

Bireyler, gündelik tüketim, eğitim, sağlık gibi masrafları karşılamak ve tabii ki ev-araba sahibi olabilmek için kredi talep ederler. Şirketler de benzer şekilde ya cari tüketimlerini ya da yatırım harcamalarını finanse etmek için kredi kullanırlar. Krizin ortaya çıktığı nokta ABD'de emlak sektöründeki kredi ilişkisi oldu. Bireyler ve şirketler yatırım amacıyla ya da nihai kullanıcı olarak ev satın alabilmek için ipotek karşılığında kredi kullandı. Bu alandaki kredi ilişkisinin diğer kredi türlerinden ne açıdan özgün olduğuna değinmemiz gerekiyor bu krizin ortaya çıkış biçiminin anlaşılabilmesi için.

Kapitalizmde kredi ilişkisi kabaca tanımlayacak olursak, iki şekilde mümkün olabilmektedir: Borçlunun, borcu karşında kefil gösterdiği krediler, ya da borç karşısında genellikle bir mülkün –gayrimenkulun- teminat olarak gösterildiği yani ipotek altına alındığı krediler. Türkiye'de burjuva iktisatçıları ipotek anlamına gelen "*mortgage*" terimini Türkçe'ye çevirmeyi pek sevmiyorlar; İngilizce haliyle kullanmayı yeğliyorlar. Zira kelimenin Türkçe karşılığı toplumsal bellekte bir hayli olumsuz çağrışımlara sahip: İpotek, mülkiyet üzerinde bir kuşku; toplumsal belleğimizde "malın ipotek altına alınması..." deyimini genellikle "...ve haciz gelmesi" şeklinde tamamlanmaktadır. Bu kanının bir haklılık payı olsa gerek ki burjuva iktisatçıları, kavramın Türkçe açık halini gündeme getirmekten çekiniyor, İngilizce'sini kullanarak kavramı süslüyor.

Yine bu kredi türünü tanımlamak için kullanılan “kira öder gibi ev sahibi olmak” ifadesi de, durumu, gerçek dışı bir şekilde tanımlıyor. Zira bu ilişkinin sonunda kira öder gibi paranızı ödemenize rağmen, bir noktada tıkanıldığınızda, ödediğiniz paralara rağmen ev sahibi olamama ihtimaliniz büyük. İpotekli kredinin normal bir kefilli krediden en büyük farkı bu. Diğerinde siz konutun mülkiyetini elinizde tutmaya devam edebilirken, bu kredilerde bunun olanağı yok. Gerçekte ev sahibi sıfatını taşıyan, kredi bütünüyle ödenene kadar, her daim krediyi veren kuruluşlar oluyor. Bu tür ipotekli krediler ABD’de emlak piyasası için veriliyor. Bu kredilerin ilk iki özelliğine yukarıda değindik: Mülkün ipotek altına alınması ve geri ödemesinin uzun vadelere yayılması.

ABD’de ipotekli kredi yine kabaca sınıflandırsak iki farklı türde ve iki farklı müşteri tipine göre iki farklı kalitede sunuluyor. Değişken faizli ipotek kredisi (*adjustable rate mortgages*) ya da sabit faizli ipotek kredileri. İlk kredi tipi, genellikle geri ödemenin başlangıç döneminde ortalama piyasa faizinden daha düşük bir faizle geri ödeme imkanı sunuyor ve belli bir dönemin ardından faizler o andaki normal düzeyine yükseltiyor. O anlamda, faizlerin düşeceği ya da düşük bir seviyede kalacağı beklentisi varsa, bu krediler cazip olabilir.

Krediler için geçerli olan bir başka ayırım yukarıda belirtildiği gibi, kredilerin sunulduğu müşteri profiline göre. Geri ödeme gücü yüksek olan, yani yüksek gelir gruplarından müşterilere sunulan krediler, birinci kalite ipotek piyasasını (*prime mortgage*) oluşturuyor. İkinci tip krediler ise gelir seviyesi, dolayısıyla geri ödeme gücü düşük kesime açılan krediler. Bunlar ikinci kalite piyasa diye adlandırılıyor (*subprime mortgage*). Ben bunu geniş bir çeviriyle “gariban kredisi” olarak adlandırmayı öneriyorum. Bankaların son dönemde ülkemizde gördüğümüz gibi sokaklara masa atıp ya da üniversite yemekhanelerinde kurduğu stantlarda dağıttıkları kredi kartlarıyla arz ettikleri tüketici kredileri esasında bu ikinci kalite piyasa işlemlerine örnek teşkil ediyor. ABD’de göçmenlere, sürekli bir geliri olmayan kesimlere ve hatta herhangi bir işte çalışmayan kişilere açılan ipotekli krediler de bu ikinci kalite piyasayı oluşturuyor.

Sistemde “gariban kredisi”nin hem arzını hem de talebini besleyen şey temel olarak, emlak fiyatlarının artmaya devam edeceği varsayımı. 2001’den itibaren, 11 Eylül ve dot-com krizleri sonrasında yaşanan ekonomik daralmayı hafifletmek için Amerika Merkez Bankası’nın faizleri düşürmesi, konut fiyatlarının artması, bu tür bir artış beklentisini doğuruyor. Ve gerçekten de 2006 yılına kadar konut fiyatları artıyor.

Bankaların ipotek kredi arzını bir miktar riskli müşterilere doğru kaydırmalarını sağlayan şeylerden biri ise kârlılık imkânlarının genişliği. Küçük daralma anlarında kredilerin geri ödenmemesi durumunda mülkiyet tekrar bankalara

geçiyor. Bankalar aynı konutu, aynı kişiye yeni bir kredi sözleşmesiyle ya da bir başka kişiye ve yine ipotekli olarak satma imkânı yakalıyorlar. Hele bir de emlak fiyatları yükseliyorsa. İkinci kalitede kredi piyasası bu anlamda kredi kuruluşları için cazip. Bu tür bireysel krizlerin tüm sektöre yayılması ve pek çok müşterinin kredisini geri ödememesi durumu bankalar için ancak kötümser bir senaryo olarak görüldü. Kredi arzını kârlı kılan koşullardan biri de kurumların kredi olarak dağıtacak parayı yaratıcı finans teknikleri sayesinde ucuza bulmakta zorlanmamaları oldu. Bu mekanizmada, sahteciliğin, kayırmacılığın yoğun olarak kullanıldığını da hatırlatmak gerekir. İlerleyen paragraflarda bu noktaya tekrar değinmeye çalışacağız.

Kredilere olan talebin artmasında ise, kredi veren bu kuruluşların kullandıkları “başarılı ve üstün” kredi pazarlama teknikleri, düşük gelirli gruplara, ilk ödemesi düşük olan ama değişken faiz riskini taşıyan kredileri pazarlamaları, müşterileri “bu işten kârlı çıkacaklarına” ikna etmeleri yer almakta.

İpotekli kredilerin önemli bir özelliği kredi olarak verilen paranın kaynağı. Krediyi veren kuruluşlar mevduat bankaları ise bunlar, topladıkları mevduatlardan, belli bir kanuni karşılığı ayırdıktan sonra kalan kısmı krediye dönüştürebiliyorlar. Ancak ABD’de bu kredileri yatırım bankaları sağlıyor. Yatırım bankaları, mevduat bankalarından farklı olarak mevduat toplamayan kuruluşlar. Kredi olarak dağıtacakları paraları, bilançolarındaki varlıklarını teminat olarak göstererek –yani konutlar için verdikleri ipotekli kredileri teminat olarak göstererek- tahvil ihracıyla sağlıyorlar. Buna, borçların tahvilleştirilmesi deniliyor. Türkçe bir karşılık önerirsek bu tahvillere de, ipotek teminatlı tahviller (*mortgage-backed securities*) deniliyor. Karşılığında bu ipotek alacakları gösterilerek ihraç edilen tahviller, finans piyasasının en özgün boyutunu oluşturuyor. Şunu da vurgulayalım ki kapitalizmin işleyiş mantığı ile hiçbir şekilde çelişmeyen bir boyut bu. Hazine kağıtlarının faizlerinden zaman zaman daha yüksek getirisi olan bu tahviller, esasında sinekten yağ çıkarma tabirine güzel bir örnek teşkil ediyor. Dünyanın herhangi bir ülkesinden herhangi bir “piyasa aktörü” parasını, ABD’deki bu fonlara “yatırabiliyor”. Örneğin dünyanın çeşitli ülkelerinden özel emeklilik fonları, kamu kurumları, özel bankalar bu sistemi besleyebiliyor. Küreselleşmiş bir dünyada, yatırım bankalarının para kaynağı bulması hiç de zor değil. Üstelik derecelendirme kuruluşları da kendilerini “destekliyor”. Bu kuruluşlar, havuzlarda toplanan bu tahvilleri risklerine göre gruplandırıyor ve derecelendiriyor. Kredileri veren kuruluşlarla, tahvilleri derecelendiren kuruluşların birbirleriyle organik bağları, piyasanın yanlış bilgilendirilmesini ve işlerin yolunda gitmesini kolaylaştırıyor.

Sistemin ahlâki çöküntü boyutu bu noktada gündeme geliyor. Tahviller biraz süslenerek dereceleri yükseltilebiliyor. Emlak sektöründe, ipotekli kredi piyasasında ve hisse senedi piyasasında aşırı üretimin ardındaki nedenlerden

birinin bu tür bir “ahlâki çöküntü” olduğunu söyleyebiliriz. Dahası finansal kuruluşların türlü muhasebe hileleriyle görünmez/kaçak bir bankacılık sektörü (*shadow banking system*) yaratmış olmaları ABD’de mahkeme kararlarıyla tescillenmiş bir olgu. Burjuva iktisatçılarının ısrarla kamu kesimiyle özdeşleştirdikleri kayırmacılık, yolsuzluk vb. olgularının esasında kapitalizmin en “ileri ekonomisinin” “normal” işleyişi içinde de var olduğunu görmek şaşırtıcı olabilir. Ama esasında tüm bunlar neo-liberalizmin kuralsızlaştırma (*deregulation*) stratejisiyle son derece uyumludur. Kuralsızlaştırma, öyle ya da böyle sistemin kârlılık potansiyelini arttırmaktadır.

Yatırım bankalarının ipotekleri paketleyerek satmasıyla işleyen bu sistemin burjuva iktisatçıları, riskin yayılması ve azaltılması, “riskin tek bir finansal şirket üzerinde kalmaması”, finansal karlılığın genişlemesi, finansal kaldıraç etkisi (*financial leverage*) olarak adlandırıyor. Oysa gerçeğin bu kadar pembe bir tablo olmadığı krizle birlikte ortaya çıkıyor. Şimdi kriz sürecinde yaşananlara tekrar dönelim.

Özellikle 2001’den itibaren arz ve talep, yukarıda değindiğimiz üzere, konut sektöründeki fiyat artışının devam edeceği beklentisiyle genişliyor. Kredileri arz edenler de talep edenler de bu beklenti üzerinden kendileri için piyasada bir kârlılık alanı görüyorlar. Oysa makro bir perspektifle bakarsak, sistemin bütünü için fiyat artışının gerçek bir değer kaynağı olmadığı açıktır; zira ortadaki değer kitlesi, yani konut sabit kalmaktadır. İşte kriz, bu gerçekliğin sistemdeki bütün bireyler/aktörler tarafından hissedilmeye başlandığı andan itibaren gündeme gelir. Ev fiyatları 2006 yılının ortalarına kadar, düşük kredi faizleri sayesinde en yüksek noktasına ulaşmıştır. Faizlerin düşük seviyede seyri artık mümkün olmadığı andan itibaren konut fiyatlarındaki artış düşmeye başlar. 2007’nin birinci çeyreğinden itibaren, kredi piyasasında, geri ödenemeyen ve hacze giren konut sayısı her geçen gün giderek artar. Konutlar kredi kuruluşlarının mülkiyetine geçer, fakat konut fiyatlarının düşüyor olması, bankaların varlıklarını değersizleştirir. Bu noktada tahvillerin değeri de düşer.

Ortada sadece sabit bir değer büyüklüğü vardır: Satışını bekleyen konutlar. Ama kapitalizm, büyüü yaratıcılığı ile bu değer çevresinde inanılmaz büyük bir fiyat halesi yaratabilmiştir... Finansal alan kendini aşırı üretmiştir. Süreci basit rakamsal bir örnekle anlatmaya çalışalım: Ortalama olarak 100.000\$ olması gereken bir konut fiyatı, 2000 sonrası dönemde kredi genişlemesiyle birlikte ve konut piyasasında yaşanan balon sonucunda 150.000\$ olsun. Bu artış, abartılı bir örnekle gelecek yıl için bu konut fiyatının 200.000\$ olması beklentisini yaratsın. Kredi kuruluşu, ikincil kalitede ipotekli kredi piyasasındaki bir müşteriye bu konut için 150.000\$ kredi açsın. Kredi kuruluşu yaptığı sözleşme ile, krediyi faiziyle birlikte bir sonraki yıl 200.000\$ olarak geri alacak olsun (bu örnekte konunun daha açık bir sunumu için kredilerin vadesini

bir hayli kısaltmış olduk). ABD'deki finansal yapıda kredi kuruluşu bu parayı da, uluslararası finans piyasasından daha düşük faizle almaktadır. Örneğin Kanadalı özel emeklilik fonları ya da İngiltere'deki belediyeler ellerindeki kaynakları, 150.000\$ parayı, ipotekli kredileri teminat olarak gösteren bu yatırım firmasına, bir sonraki sene 165.000\$ geri almak üzere yatırır. Aradaki 35.000\$ fark yatırım bankasının "finansal başarısı" yani kârı, 15.000\$ ise emeklilik fonunun ya da belediyelerin kârıdır. Konut için ipotekli kredi alan birey, bir sonraki yıl konutunun artacak olan fiyatına güvenmektedir. Kredileri ödeyip konutun gerçek sahibi olduktan sonra konutu elinden çıkarıp bu durumda ne kâr ne de zarar edecektir. Fiyatlar beklenilenden biraz daha fazla artacak olsa, kâra geçmek işten bile değildir. Öyle bir an gelip de konutların fiyatları normalleştiğinde, yani 100.000\$'a geri döndüğünde, kapitalizmin simyacıları hiçbir şeyi altına çeviremediklerini anlarlar.

Paranın/fiyatların gerisinde yatan "değer" mekanizması, nihai kerte de ekonominin işleyişini belirleyen mekanizmadır. Konut piyasasındaki üretilmiş değer sabitken, yapılabilecek pek bir şey kalmamakta. Ne fiyatların yapay olarak artması ne de onun etrafına büyük halelerin eklenmesi bu değeri arttırabiliyor. Nihayetinde fiyatların, bu değerlere geri dönmesi gerekiyor.

Kredi kullanan müşteriler, ödedikleri paralara rağmen evsiz barksız kalıyorlar. Kredi kuruluşları, verdikleri 150.000\$ krediye karşılık olarak aldıkları 100.000\$ değerindeki konutlarla kalıyorlar. Oysa borçları 165.000\$. Bu borçları, 100.000\$ değerinde konutlarla ödeyemiyorlar.² Hatta satılması gereken hacizli konut miktarı arttıkça sistemde konut fiyatları daha da düşüyor. Borç veren kuruluşlar alacaklarını tahsil edemiyorlar. Sistemde para ortadan kalkıyor.

Bu "oyuna alet olan" firmalar, dünyanın en büyük ekonomisinin en ağır topları ya da sermayenin kaleleri olarak adlandırılacak kuruluşlar. Trilyonlarca dolar varlıkları olan kuruluşlar, ansızın, içi boş balkabaklarına dönüşebiliyorlar. Bir milyondan fazla kişi haciz nedeniyle konutlarından oluyor, evsiz kalabiliyor.

Bu noktada sermayedarlar ve burjuva iktisatçıları serbest piyasa ekonomisine tekrar müdahalede bulunuyorlar. Tüm dünyada toplamı 1 trilyon doları geçen

2 Yukarıdaki örnekte, kredi müşterilerinin kredi geri ödemesini yapamadıkları ana kadar 65.000\$ yatırım bankasına geri ödeme yaptığını düşünürsek eğer, bankaların bu işten zararlı çıkmadıkları bir durum olabileceğini örneklemiş oluruz. Böyle bir durumda sıkıntı, bankaların ellerinde 165.000\$ varlık olması ancak bunun 100.000 dolarının gayrimenkul olarak elde bulunması, yani henüz nakde çevrilmemiş olmasıdır.

